

TÜRKİYE SELÇUKLU HÜKÜMDARLARININ TEMEL İÇ VE DIŞ POLİTİKALARI VE BU POLİTİKALARDAN GÜTTÜKLERİ AMAÇLAR

The Fundamental Domestic and Foreign Policies of Anatolian Seljuk Rulers and Their Purposes

*Salim Koca*¹

Öz

Malazgirt Zaferi'nin en önemli siyasî sonucu, hiç kuşkusuz Türklüğe ve Türk kültürüne yeni bir vatan kazandırmış olmasıdır. Bu zaferden sonra Selçuklu ve Türkmen beyleri, 15-20 yıl içinde Orta Anadolu, Kuzey-Batı Anadolu, Doğu Anadolu ve Güney-Doğu Anadolu bölgelerini fethederek, bu bölgelerde yan yana kendi devletlerini ve beyliklerini kurmuşlardır. Fakat bu genç Türk devletleri ve beylikleri, Anadolu'ya tamamen hâkim olma fırsatı bulamadan Bizans ile Batı dünyasının tehdidi ve tehlikesiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Hem Bizans'ın hem de Batı dünyasının gayesi, Türkleri, Anadolu'dan tamamen geldikleri yere atmak veya burada imha etmektir. Türkiye Selçuklu hükümdarları, Anadolu'daki varlıklarını korumak, savunmak ve devam ettirmek için şu temel iç ve dış politika ve faaliyetleri göstermişlerdir: 1-) Devletin sınırlarını doğal sınırlarına ulaştırmak, 2-) Anadolu'da Türk varlığını korumak ve devam ettirmek, 3-) Türkiye Selçuklu hâkimiyeti altında Anadolu'da Türk siyasî birliğini kurmak, 4-) Anadolu Türk halkını bütünüyle refaha ulaştırmak ve refah içinde yaşatmak.

¹ Prof. Dr., G.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Böl. Öğretim Üyesi, skoca@gazi.edu.tr

Bu küçük incelemenin amacı, Türkiye Selçuklu hükümdarlarının bu politika ve faaliyetlerini yeniden ele alıp bu hususlarda neleri yapıp yapamadıklarını tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler:

Türkiye Selçuklu Hükümdarları (I. Süleymanşâh, I. Kılıç Arslan, Sultan I. Mesud, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, Sultan I. Alâeddîn Keykubaâd), Doğal Sınırlar, Vatan Savunması, Anadolu Türk Siyasî Birliği, Selçuklu Ekonomisini Dış Dünyaya Açma, Bizans'ın ve Batı Dünyasının Amacı.

Abstract:

The most significant political result of the Battle of Manzikert is, without doubt, that it helped Turks and Turkish culture to acquire a new homeland. Following this victory, within 15-20 years, Seljuk and Turkmen begs conquered the regions of Central, North-western, Eastern and Southeastern Anatolia, founding their own states and principalities next to each other. However, before being able to dominate all of Anatolia, these young Turkish states and principalities were faced with the threats and dangers of Byzantium and the Western world. The purpose of both Byzantium and the Western world was to expel the Turks entirely from Anatolia back to where they came from, or annihilate them entirely in this region. Anatolian Seljuk rulers pursued these fundamental domestic and foreign policies and activities in order to protect, defend and preserve their presence in Anatolia: 1-) Expanding the sultanate towards its natural borders, 2-) Protecting and preserving Turkish presence in Anatolia, 3-) Establishing Turkish political union in Anatolia under Anatolian Seljuk rule, 4-) Helping the Anatolian population to reach prosperity and have them live in abundance.

The purpose of this short study is to reexamine these policies and activities of Anatolian Seljuk rulers and determine what they did and could not do in this respect.

Keywords:

Anatolian Seljuk Rulers (Suleimānshāh I, Kiliç Arslan I, Sultan Mas'ūd I, Sultan Giyāth ad-Dīn Kaykhusraw I, Sultan 'Izz ad-Dīn Kaykāwus I, Sultan 'Alā ad-Dīn Kayqubād I), Natural Borders, Homeland Defense, Anatolian Turkish Political Union, Opening up Seljuk Economy to the Outside World, Purpose of Byzantium and the Western World.

Giriş

Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Alp Arslan, Malazgirt Zafereinden sonra savaş meydanında Bizans İmparatoru Romanos Diogenes ile yapmış olduğu antlaşmanın yeni Bizans imparatoru VII. Mikael tarafından tanınmaması üzerine Selçuklu ve Türkmen beylerine Anadolu'nun fethi emrini vermiştir². Bu emir üzerine arkalarındaki kuvvetlerle Anadolu'ya giren Selçuklu ve Türkmen beyleri, 15-20 yıl içinde Anadolu'nun büyük bir kısmını fethederek, bu yerlerde kendi devletlerini ve beyliklerini kurmuşlardır. Bunların içerisinde hiç kuşkusuz en büyüğü Selçuklu hanedanından Kutalmış oğullarının (*Mansur ve Süleyman Şah kardeşler*) İznik merkez olmak üzere İç Anadolu ve Marmara bölgesinde kurmuş oldukları Türkiye Selçuklu Devletidir. Türkiye Selçuklu hükümdarlarının, başta kendi devletleri olmak üzere Anadolu'daki öteki Türk devletlerinin geleceğini yakından ilgilendiren bazı plan ve projeleri olmuştur. Onlar, bu plan ve projeleri gerçekleştirmek için bazı politika ve faaliyetler göstermişlerdir. Türkiye Selçuklu hükümdarlarının göstermiş oldukları bu politika ve faaliyetleri şu şekilde belirlemek ve tanımlamak mümkündür:

1-) Türkiye Selçuklu hükümdarları, I. Haçlı Seferi sonucunda sahilleri ve sahillere yakın yerleri Bizans'a ve Haçlılara kaptırarak, İç Anadolu yaylasına çekilmek zorunda kalmışlardır. Devletleri de,

² Urfalı Mateos, 1987: 144; Reşideddīn Fazlullah, 1960: 38; 2010: 120; Sümer-Sevim, 1971: 64.

bir kara devleti hâline gelerek, dört taraftan sarılmıştır. Bu durumda kendilerini koruyamayacaklarını ve savunamayacaklarını anlamış olan Türkiye Selçuklu hükümdarları, bundan böyle devleti, dört taraftan sarılmış bir kara devleti olmaktan kurtarıp doğal sınırlarına, yani denizlere ulaştırma politikasına ve faaliyetine yönelmişlerdir. Bundan dolayı onlar, bütün güçlerini ve enerjilerini bu gaye üzerinde toplamışlardır. Bütün seferlerini ve savaşlarını da bu gayelerini gerçekleştirmek için birer vasıta olarak kullanmışlardır.

2-) Türkiye Selçuklu Devleti, kuruluşundan henüz 20 yıl geçmişti ki³, iki büyük dış tehdit ve tehlike ile karşı karşıya gelmiştir. Bu tehdit ve tehlikelerden biri Batı Hristiyan Dünyasından (Haçlılar), diğeri de Selçukluların sınır komşusu olan Bizans'tan gelmekteydi. Gerek Batı Hristiyan Dünyasının gerekse Bizans'ın gayesi, Türkiye Selçuklu Devletini yıkmak, Türkleri Anadolu'dan tamamen atmak veya burada imha etmektir. Türkiye Selçuklu hükümdarları, takriben bir asırdan fazla bir süre bu iki büyük tehdit ve tehlike ile uğraşmak zorunda kalmışlardır. Kısaca söylememiz gerekirse, ilk Selçuklu hükümdarları, Batı Hristiyan Dünyasına ve Bizans'a karşı Türk tarihinin en ağır ve en çetin vatan savunmasını yapmışlardır. Daha önemlisi, onlar, bu gayretleri sonucunda özellikle Batı Hristiyan Dünyasına Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğu gerçeğini kabul ve tescil ettirmişlerdir. Nitekim Batı Hristiyan Dünyası, II. Haçlı seferi sırasında Türklerle dopdolu olarak gördüğü ve onların büyük bir gayretle savunduğu Anadolu'yu, bundan böyle Türk vatanı anlamında "Türkiye" (Turchia, Turquia) adıyla anmaya başlamıştır⁴.

Türkiye Selçuklu hükümdarları, geç de olsa aynı başarıyı Bizans karşısında da elde etmişlerdir: Bizans, Türklerin Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da gerçekleştirdikleri fetih, göç, yerleşme

³ Türkiye Selçuklu Devletinin kuruluş tarihi olarak genellikle 1077 yılı kabul edilmektedir.

⁴ Turan, 1971: 196; Turan, 1980: 295, 355 vd.; Cahen, 2002: 100; Ayrıca bkz. Danişmend, 1966: 119-124; Koca, 2000: 57.

ve teşkilâtlanma faaliyetlerini hep geçici bir faaliyet olarak değerlendirmiş, onları buradan atma gayesi güderek, bu hususta defalarca teşebbüste bulunmuştur. Fakat Türkiye Selçuklu Devletinin beşinci hükümdarı Sultan II. Kılıç Arslan (1155-1192), Miryokefalon zaferi (1176) ile Bizans'ın Türkleri Anadolu'dan sürüp çıkarma plânına tamamen son vermiştir. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Bizans, bu yenilgi ile Malazgirt meydan savaşından beri 105 yıl taşımış olduğu Anadolu'yu Türklerden geri alma ümit ve emelini tamamen yitirmiştir. Tıpkı Batı Dünyası gibi o da, bu yenilgiden sonra Anadolu'nun bir Türk vatani olduğu gerçeğini ister istemez kabul etmek ve onaylamak zorunda kalmıştır⁵.

3-) Bilindiği gibi, Selçuklu ve Türkmen beyleri, Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da fethettikleri yerlerde kendi devletlerini ve beyliklerini kurmuşlardı. Bu devletlerin ve beyliklerin tek tek dış istilâlara ve tehditlere karşı koymaları çok zor idi. Bu, ancak güçlerini birleştirdikleri takdirde mümkün olabilirdi. Anadolu'nun en büyük Türk devletini kurmuş olan Selçuklu hükümdarları, buradaki varlıklarını koruyabilmek ve savunabilmek için Türkiye Selçuklu Devleti hâkimiyeti altında Anadolu'da Türk siyasî birliğini kurma politikası ve faaliyeti gütmüşlerdir. Bu politikanın ve faaliyetin gereği olarak onlar, Türk soyundan olan devletleri ve beylikleri birer birer ortadan kaldırıp topraklarını ilhak ederken başka soydan ve kültürden olan devletleri ve beylikleri de belirli statülerle kendilerine bağlayarak, Anadolu'da büyük ölçüde Türk siyasî birliğini kurmuşlardır.

4-) Bütün Türk hükümdarları gibi Türkiye Selçuklu hükümdarlarının da başlıca gayesi, idare ettikleri toplumu bütünüyle refaha ulaştırmak ve refah içinde yaşatmaktır. Fakat onlar, Türkiye Selçuklu Devletinin ilk yüzyılı içinde iç ve dış meselelerinin çokluğu ve

⁵ Köymen, 1977: 30; Turan, 1971: 210; Kafesoğlu, 1972: 95; Gordlevski, 1988: 48; Cahen, 1984: 116; Kienitz, tarihsiz: 123; Çay, 1987: 83; Koca, 1997: 7.

yoğunluğu yüzünden ekonomik meselelerle yakından ilgilenme fırsatı ve imkânı bulamamışlardır. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse onlar, ancak devletin sınırlarını doğal sınırlarına ulaştırma ve Anadolu'da Türk siyasî birliğini kurma politikalarında belirli bir başarı elde ettikten sonra ekonomik meseleleri ele alabilmişlerdir. Türkiye Selçuklu hükümdarları, bu hususta önce ekonominin temel altyapısını (yol, köprü, kervansaray, han vs. gibi)⁶ kurup geliştirerek, doğu-batı, kuzey-güney ülkeleri arasında işleyen dünya transit ticaretinin Anadolu'dan geçmesini sağlamışlardır. Onlar, bununla da kalmamışlar, yaptıkları uluslararası antlaşmalarla Selçuklu ticaretini dış dünyaya açmışlar ve onunla bütünleştirmişlerdir. Böylece Anadolu, tarihinin hiçbir devrinde görülmemiş şekilde iktisadî ve medenî bakımdan büyük bir gelişmeye sahne olmuştur. Bu gelişmenin etkisi topluma, refah, mutluluk ve zenginlik olarak yansımıştır.

A-) TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNDE TEMEL İÇ VE DIŞ POLİTİKALARIN OLUŞUMU, GELİŞİMİ VE SONUCU

1-) Türkiye Selçuklu hükümdarlarının Anadolu'nun Dışında Yayılma ve Genişleme Politikaları ve Faaliyetleri

Türkiye Selçuklu Devletinin ilk iki hükümdarı Süleyman Şah (1077-1086) ve Kılıç Arslan (1092-1107), sadece Anadolu içinde değil, Anadolu dışında, yani Büyük Selçuklu Devletine ait topraklarda da genişleme ve yayılma politikası ve faaliyeti gütmüştür. Onların bu politika ve faaliyeti gütmelerinde iki temel faktör rol oynamış gözükmektedir. Bunlardan biri Büyük Selçuklu Devleti

⁶ Anadolu'da, ekonominin temel altyapısı olan kervansaray inşasına, ilk defa Sultan II. Kılıç Arslan zamanında (1155-1192) başlanmıştır. Tarihî kayıtlara göre, Sultan II. Kılıç Arslan zamanında Konya-Aksaray ve Konya-Akşehir yolları üzerinde olmak üzere iki kervansaray inşa edilmiştir. Bunlardan Konya-Aksaray yolu üzerindeki kervansaray Sultan II. Kılıç Arslan'a, Konya-Akşehir yolu üzerindeki kervansaray ise devlet adamı Altun-apa'ya aittir (Anonim Selçuk-nâme, 1952: 25/38; Turan, 1946: X, 476). Fakat, her iki kervansaray da zamanın ve iklimin yıpratıcı etkisi ve ihmal sonucunda yerle bir olmuş, zamanımıza ulaşamamıştır.

hâkimiyetindeki ülkelerin o zaman Anadolu'ya göre daha zengin ve gelişmiş olmasıdır. Diğeri ise, hanedanın iki kolu arasında (*Arslan Yabgu oğulları ile Mikail oğulları*) Büyük Selçuklu Devletinin kuruluş yıllarında (1025), Mâverâünnehir'de başlamış olan rekabetin burada tekrar canlanmış ve su yüzüne çıkmış bulunmasıdır⁷.

Türkiye Selçuklu hükümdarları Süleyman-şâh ve Kılıç Arslan'ın Anadolu dışında topraklarını genişletme ve yayılma politikası gütmelerinin bedeli çok ağır olmuştur. Özellikle her iki hükümdar, bu politikalar yüzünden Bizans'a karşı yürütmekte oldukları gaza ve fetih politikasını feda etmişlerdir. Üstelik her ikisi de Büyük Selçuklu Devletinin Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'taki valileri ve vassallarıyla çatışmak zorunda kalmışlardır. Onlar, bu çatışmada hem mücadeleyi hem de hayatlarını kaybetmişlerdir.

Bu durum, Anadolu'da henüz sağlamca yerleşmemiş olan Türkler için büyük bir tehlike yaratmıştır. Özellikle bu yanlış politika ve faaliyet, genç Türkiye Selçuklu Devletini temelinden sarsmıştır. Daha doğrusu Türkiye Selçuklu Devleti ve iktidarı çökmüş; teşkilâtı da dağılmıştır. Selçuklu ülkesi ve halkı sahipsiz ve savunmasız bir duruma düşmüştür. Daha da kötüsü, Anadolu Türk halkı Bizans'ın, Haçlıların ve Ermenilerin imhasına ve katliamına maruz kalmıştır. Onlar bu tehdit ve tehlikeyi, ancak Ebû'l-Kasım, Ebû'l-Gazi (Hasan Bey) ve Gümüş Tigin Dânişmend Ahmed Gazi gibi Selçuklu ve Dânişmendli beylerin kararlı ve etkili mücadeleleri sayesinde atlatabilmişlerdir.

⁷ Bilindiği gibi, 1025 yılında Mâverâünnehir'de Gaznelilerin büyük hükümdarı Sultan Mahmûd tarafından Türkmenlerin başında bulunan ve kendi devletini kurma çabası içinde olan Arslan Yabgu bertaraf edilmiştir. Türkmenler, bu bertaraf olayından sonra parçalanmış, bir daha birleşmemek üzere "Irak Türkmenleri ve Selçuklu Türkmenleri" olarak iki guruba ayrılmıştır. Öte yandan Arslan Yabgu ve oğulları da devlet kurma ve liderlik inisiyatifini tamamen amcaoğulları (Mikail oğulları) Tuğrul ve Çağrı Beylere kaptırmışlardır. Böylece Selçuklu tarihinde Arslan Yabgu oğulları ile Mikail oğulları arasında yıllarca sürececek olan bir rekabet başlamıştır. Bundan böyle Arslan Yabgu oğulları ile Mikail oğulları arasındaki her kavganın temelinde liderlik, iktidar ve üstünlük duygusu ve mücadelesi bulunacaktır.

Sultan I. Kılıç Arslan'dan sonra gelen Türkiye Selçuklu hükümdarları, Anadolu'da sağlamca yerleşmeden ve kuvvetli hâle gelmeden Anadolu dışında genişleme politikası ve faaliyeti gütmenin yanlışlığını ve tehlikesini anlamış olmalı ki, bu politikayı tamamen terk etmişlerdir⁸. Bunun yerini, bu bölgelerdeki idarelerle ittifak ve iş birliği politikaları almıştır. Bu yeni politika da her iki taraf için son derece faydalı olmuştur.

2-) Türkiye Selçuklu Hükümdarlarının Devletin Sınırlarını Doğal Sınırlarına Ulaştırma Politikaları ve Faaliyetleri

Anadolu'da kurulan Türk devletleri ve beylikleri, bu ülkede Türk varlığını henüz kökleştirip kuvvetlendirmeden Batı Hristiyan dünyasının istilâ ve işgal tehdidi ve tehlikesi ile karşı karşıya gelmiştir. Burada hemen belirtelim ki, ülkesi istilâya ve işgale uğramış bir toplulukta vatan fikri ve bilinci olup olmama durumuna göre o topluluk farklı davranışlar gösterir. Eğer bir topluluk, kuvvetli bir vatan, özgürlük ve bağımsızlık fikrine ve bilincine sahipse, o topluluk istilâ karşısında şartlar ne olursa olsun sonuna kadar direnir ve mücadele eder. Eğer aynı toplulukta vatan fikri ve bilinci doğmamış ve gelişmemiş ise, o topluluk istilâ ve işgal karşısında direnmez; ya istilâcıya boyun eğer ya da onun önünden kaçır. Başta Selçuklu ve Danişmendli Beyleri olmak üzere Anadolu'daki bütün Türk beyleri, Haçlı ve Bizans istilâsı karşısında ne kaçmışlar ne de boyun eğmişlerdir; kuvvetli bir dayanışma ve işbirliği içinde güçlerini birleştirip⁹ mükemmel bir vatan savunması yaparak, kendilerinden sonraki nesillere örnek ve model olmuşlardır. Fakat onlar, sonunda sahilleri ve sahillere yakın yerleri Bizans'a, Haçlılara ve Ermenilere kaptırmışlardır. Devletleri de bir kara devleti hâline gelmiş ve dört taraftan sarılmıştır.

⁸ Anadolu dışında yayılma ve genişleme politikasını daha sonra Sultan I. İzzeddîn Keykâvus da bir kere daha denediysen de o da başarısızlığa uğramıştır (1220).

⁹ Turan, 1971: 101, 103 vd.

Özellikle Türkiye Selçuklu hükümdarları, bundan böyle devletlerini dört taraftan sarılmış bir kara devleti olmaktan kurtarıp doğal sınırlarına, yani denizlere ulaştırma politikası ve faaliyeti gütmüşlerdir. Zira istilâlara açık bir ülke olan Anadolu'nun bir bütün hâlinde korunması ve savunulması, ancak bu ülkenin doğal sınırlarında mümkün olabilirdi. Bu durumu çok iyi anlamış ve kavramış olan Türkiye Selçuklu hükümdarları, Anadolu'nun doğal sınırları olan denizlere doğru ısrarla yürümüşlerdir.

Tarihî kayıtlara göre, Anadolu'daki Türk beyleri arasında ilk olarak devletin sınırlarını doğal sınırlarına ulaştırma politikası ve faaliyeti güden Türk hükümdarı, Dânişmendlilerin Sivas şubesinin başında bulunan Yağlıbasan'dır. Melik Yağlıbasan, 1158 yılında Sivas'tan harekete geçerek, Karadeniz sahillerine inmiş, Ünye ve Bafra'yı ele geçirmiştir¹⁰.

Devletin sınırlarını doğal sınırlarına ulaştırma politikasında ikinci bir teşebbüs de, Türkiye Selçuklu Devletinin beşinci hükümdarı olan Sultan II. Kılıç Arslan'da (1155-1192) görülmüştür. Miryokefalon Savaşında Bizans'a ağır bir darbe vurarak bu devleti etkisiz hâle getiren Sultan II. Kılıç Arslan, bundan sonra bütün gücünü devleti sarılmış olmaktan kurtarma ve devletin sınırlarını batıda doğal sınırlarına ulaştırma politikası ve faaliyeti üzerinde toplamıştır. Böylece Sultan II Kılıç Arslan zamanında Batı Anadolu'ya arka arkaya dört büyük sefer düzenlenmiştir. Bunlardan ilki, Atabeg unvanını taşıyan komutan tarafından gerçekleştirilmiştir. 1177 yılında 24 bin kişilik bir ordunun başında, Sultan II. Kılıç Arslan'ın emri ile harekete geçen Atabeg, Menderes Nehri boyunca ilerleyerek, Adalar Denizine (Ege) ulaşmıştır. Atabeg, bu başarısının sembolü olarak, buradan Kılıç Arslan'a götürmek üzere yanına "deniz suyu, kum ve kayık küreği" almıştır. Fakat o, geri dönerken Bizans ordu-

¹⁰ Kinnamos, 2001:129.

sunun pususuna düşmüş ve yapılan çarpışmada hayatını kaybetmiştir¹¹.

Batı Anadolu üzerine ikinci seferi bizzat Sultan II. Kılıç Arslan yapmıştır. 1182 yılında ordusunun başında Batı Anadolu'ya giren Sultan Kılıç Arslan, Eskişehir, Kütahya ve Uluborlu'yu aldıktan sonra güneye inmiş, Antalya'yı ele geçirerek, devletin sınırlarını güneyde denizlere ulaştırmak istemişse de bu son teşebbüsünde başarılı olamamıştır¹². Batı Anadolu üzerine üçüncü seferi, 1183 yılında 40 bin kişilik bir Selçuklu ordusu yapmıştır. Bu ordu, Adalar Denizine kadar ilerleyerek, Batı Anadolu'da birçok müstahkem yer ele geçirmiştir¹³.

Sultan II. Kılıç Arslan zamanında Batı Anadolu üzerine dördüncü, yani son seferi Sami komutasında başka bir Selçuklu ordusu yapmıştır. Sami, başında bulunduğu ordu ile 1185 yılında Alaşehir'e kadar ilerleyip Bizans İmparatorluğunu 10 yıllık vergiye bağladıktan sonra geri dönmüştür.¹⁴

Kılıç Arslan'ın oğlu Sultan II. Süleyman-şâh, henüz melik iken Tokat'tan hareket edip, Samsun ve çevresini fethederek, babasının politikasını kuzeyde başarıya ulaştırmıştır. Fakat Süleyman-şâh'ın Türkiye Selçuklu tahtını ele geçirmek üzere bölgeden ayrılmasından sonra (1196), bu sahil şehri elden çıkmıştır. Buna rağmen, Samsun'un kenarında oluşmuş olan Türk kolonisi, şehir tekrar Türkler tarafından alınıncaya kadar varlığını korumuştur¹⁵.

Devleti sarılmış olmaktan kurtarıp, doğal sınırlarına ulaştırma faaliyetinde ilk önemli ve kalıcı başarıyı elde eden Türkiye Selçuklu hükümdarı ise, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'dir (1204-

¹¹ Niketas, 1995: 133 vd.

¹² Michel le Syrien, 1905: III, 395.

¹³ Michel le Syrien, 1905: III, 395.

¹⁴ Michel le Syrien, 1905: III, 395; Turan, 1971: 214.

¹⁵ Koca, 2011: 229; Turan, 1971: 219.

1211). Sultan Keyhüsrev, 1207 yılında Antalya şehrini sürekli ve ısrarlı bir kuşatma sonucunda ele geçirerek, devleti güneyde doğal sınırlarına ulaştırmada ilk önemli ve büyük başarıyı elde etmiştir. Fakat Keyhüsrev'in yerini alan oğlu Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un saltanatının ilk yıllarında, Türkiye Selçuklu Devletinin içinde bulunduğu otorite bunalımından yararlanan Antalya Rumları, Kıbrıs Franklarıyla birleşip, kanlı bir gece baskınıyla şehirdeki Türk hâkimiyetine son vermişlerdir. Kısa sürede iç meselesini halleden Sultan I. Keykâvus (1211-1220), önce Sinop'u fethetmek (1214) ve sonra da Antalya'yı geri almak (1216) suretiyle devletin sınırlarını, bir daha değişmemek üzere kuzeyde ve güneyde denizlere ulaştırmıştır. Sultan I. Keykâvus, bu iki önemli başarının sembolü olarak "Karanın ve İki Deniz'in Sultanı" (*Sultanü'l-Berr ve'l Bahreyn*) unvanını alıp kullanmıştır¹⁶. Öte yandan Antalya'da kurduğu bir deniz filosunu, diğer Akdeniz sahillerini ele geçirmek için değerlendiren Sultan I. Alâeddîn Keykubâd da, Akdeniz sahillerindeki Kalonoros (*Alâ'yye=Alanya*) ve Alara kalelerini fethederek (1223), babası Keyhüsrev'in ve kardeşi Keykâvus'un faaliyetlerini tamamlamış, Türkiye Selçuklu Devletini en geniş sınırlarına kavuşturmuştur. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Sultan Alâeddîn Keykubâd zamanında (1220-1237) Türkiye Selçuklu Devletinin sınırları kuzeyde, güneyde ve doğuda aşağı yukarı bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarına ulaştırılmıştır diyebiliriz.

3-) Türkiye Selçuklu Hükümdarlarının, Ülkelerini ve Devletlerini Savunma ve Koruma Faaliyetleri

Bilindiği gibi Türkler, Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da giriştikleri fetih, göç ve teşkilâtlanma, yani devlet kurma faaliyetlerini birlikte ve aynı zamanda yürüterek, bu ülkenin büyük bir kısmına 15-20 yıl gibi kısa bir zaman içinde sahip olmuşlardır. Selçuklu ve Türkmen beyleri, bütün bu faaliyetleri geçici değil, kalıcı bir

¹⁶ Ülkütaşır, 1949: V, 122 vd.; Tevhid, 1341: 86, 169; Koca, 1995: 56 vd.

düşünce ve amaçla yapmışlardır. Hâlbuki Bizans imparatorları, bu fetih ve göç hareketini kalıcı değil, geçici bir istilâ ve işgal hareketi olarak kabul etmişler; daima Anadolu'yu geri alma ve Türkleri buradan geldikleri yere sürme düşüncesi ve emeli taşımışlar; bunun için çeşitli planlar yapmışlar ve bu planlarını da fırsat buldukça uygulama yoluna gitmişlerdir.

Bizans imparatorları, Anadolu'daki Türk devletlerini yıkmak ve Türkleri buradan geldikleri yere atabilmek için önce Papalıktan askerî yardım istemişlerdir¹⁷. Papalık askerî yardım yerine Anadolu'ya Haçlı ordularını göndermiştir. Fakat bu orduların, daha I. Haçlı seferi sona ermeden Bizans'ın gayesine hizmet etmeyeceği açık bir şekilde görülmüştür. Daha da kötüsü, ilk Haçlı seferi sırasında Batı dünyasının işgalci ve sömürgeci bir düşünceye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Bizans imparatorları, Batı dünyasına karşı olumsuz bir tavır içine girerek, Haçlı orduları Anadolu'dan geçerken bu orduların başarısızlığa uğramaları için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır¹⁸.

Bizans imparatorları, Türkleri Anadolu'dan atabilmek için Batı Hristiyanlık dünyasından arzu ettikleri yardımı göremeyince, bu işi ancak kendi güçleriyle yapmak zorunda olduğunu anlamışlar, bunun için de uygun fırsat kollamaya başlamışlardır. Onlar için ilk fırsat İmparator Aleksios zamanında (1078-1118) ortaya çıkmıştır. Sultan I. Kılıç Arslan'ın Anadolu dışında Büyük Selçuklu beyleri ile girdiği mücadelede hayatını kaybetmesi, ordusunun ve teşkilatının dağılması, üstelik yerini alması gereken oğullarının çocuk yaşta olmaları ve bunların da tutsak düşmeleri, Konya'daki Türkiye Sel-

¹⁷ Turan, 1971: 52 vd.; 92.

¹⁸ Koca, 2003: 86. I. Haçlı Seferinden itibaren Anadolu'da sadece Grekler değil, çarpışan bütün kuvvetler, ittifak, işbirliği, destek ve himaye gibi hususlarda daima Türkleri tercih etmişlerdir. Bunun en önemli sebebi şudur: Türklerin son derece güvenilir ve sözlere sadık insan olmalarıdır. Diğer milletlerde ise bu özellik bulunmamaktadır.

çuklu tahtının 3 yıl boş kalmasına yol açmıştır (1107). İşte bütün bu durumlar, İmparator Aleksios'a aradığı fırsatı fazlasıyla vermiştir.

Talihin önüne çıkardığı bu fırsatı kaçırmak istemeyen Bizans İmparatoru Aleksios, Türkleri Anadolu'dan atmak için derhal komutanlarını ve ordularını Batı Anadolu'ya göndermiştir. Türklerin Anadolu'dan atılmasını onların imhasında gören İmparatorun komutanları, kendilerine verilen görevi çok zalimce yerine getirerek, Batı Anadolu'daki Türkler arasında büyük bir katliam yapmışlardır. Ancak zamanında İç Anadolu'ya kaçabilen ve Kapadokya emiri Hasan Bey ile Dânişmendli beylerine sığınabilen Türkler, bu katliamdan kendilerini kurtarabilmiştir¹⁹.

Başta Kapadokya emiri Hasan Bey olmak üzere Dânişmendli beyleri, bununla da kalmamışlar, derhal karşı saldırıya geçerek, Bizans ordularının ilerlemesini ve katliamını durdurmuşlardır. Böylece onlar, bu teşebbüsleriyle sadece Selçuklu Türklerinin değil, bütün Anadolu Türklerinin hayatlarını ve geleceklerini kurtarmışlardır. İmparator Aleksios, komutanları vasıtasıyla istediği sonucu alamayınca, Türkiye Selçuklu Devletini yıkmak ve Türkleri Anadolu'dan atmak için ordularının başında bizzat Konya üzerine yürümüş ise de, Akşehir'de Sultan Şahinşâh tarafından başarısızlığa uğratılarak, geri püskürtülmüştür (1116)²⁰. Aleksios'dan sonra İmparator Manuel de aynı gaye ile Türkiye Selçuklu Devleti üzerine yürümüş, üç Selçuklu engelini aşarak Sultan I. Mesud'u Konya'da kuşatmıştır. Sultan Mesud, Türk savaş taktiğini başarıyla uygulayarak, Bizans ordusunu Konya önünde yenilgiye uğratarak def ederek, Türkiye Selçuklu Devletini ve ülkesi bir kere daha korumuş ve kurtarmıştır (1146).²¹

¹⁹ Anna Kommena, 1996: 441-443.

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Koca, 2003: 102-107.

²¹ Geniş bilgi için bkz. Koca, 2003: 126-132.

II. Haçlı Seferi sırasında (1147-1148) Fransız orduları Anadolu'dan geçerken bu orduda bulunan Haçlı kronik yazarları, Anadolu'nun Türklerle dopdolu olduğunu ve onların da büyük bir gayretle vatan savunması yaptıklarını görüp bu ülkeye "Türkiye" (Turchia) adını vermişlerdir²². Bu önemli tespit, hiç kuşkusuz Anadolu'nun bir Türk vatanı olduğu gerçeğinin Batı Dünyası tarafından tescili demektir. İmparator Manuel, Türkiye Selçuklu Devletini yıkmak veya çökertmek için bir ara Selçuklu ve Dânişmendli meliklerini (Şahinşâh ve Zunnûn) kullanmış ise de, o bu teşebbüslerinden de bir sonuç alamamıştır²³.

Anadolu'nun bir Türk vatanı olduğu gerçeğini bir türlü içine sindirememiş olan İmparator Manuel, bu defa tıpkı Malazgirt savaşından önce Romanos Diogenes'in yaptığı gibi büyük bir hazırlık yaparak, Türkiye Selçuklu Devletinin üzerine yürümüştür. Bu ordu, Sultan II. Kılıç Arslan tarafından Miryokefalon denilen yerde ağır bir yenilgiye uğratılmıştır (*Eylül 1176*). Bu yenilgi, Bizans imparatoru Manuel'in, Türkleri Anadolu'dan sürüp çıkarma şeklinde olan plan ve emeline tamamen son vermiştir. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Bizans, Malazgirt yenilgisinden beri 105 yıl taşımış oldukları Anadolu'yu Türklerden geri alma ümit ve emelini, bu ağır yenilgiden sonra tamamen yitirmişlerdir. Tıpkı Batı dünyası gibi o da, bu yenilgiden sonra Anadolu'nun bir Türk vatanı olduğu gerçeğini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu bakımdan Miryokefalon zaferini, Malazgirt zaferinin tam bir tescili saymak gerekir. Zira Malazgirt zaferiyle açılmış olan vatan yani Anadolu ve burada kurulmuş olan Türk devletleri yani Türkiye Selçuklu Devleti ve diğer-

²² Turan, 1971: 196; Turan, 1980: 295, 355 vd.; Cahen, 2002: 100; Danişmend, 1966: 119-124, Koca, 200: 57.

²³ Kinnamos, 2001: 210-212; Michel le Syrien, 1905: III, 369; Ebû'l-Ferec, 1950: II, 421vd.; Koca, 2003: 175 vd

leri, Miryokefalon zaferiyle korunmuş ve emniyet altına alınmıştır²⁴.

4-) Türkiye Selçuklu Hükümdarlarının Anadolu Ekonomisini Dış Dünyaya Açma ve Onunla Bütünleştirme Politikaları ve Faaliyetleri

Türk devlet anlayışı ile Türk hükümdarlarının izledikleri ekonomik politikalar arasında çok sıkı bir bağ ve ilişki bulunmaktadır. Türk devlet anlayışına göre, halkı bütünüyle refaha ulaştırmak ve refah içinde yaşatmak, Türk hükümdarlarının başlıca gayesi olmuştur. Özellikle Türkiye Selçuklu hükümdarları, bu gayeye ulaşabilmek, yani idare ettikleri toplumda refah ve zenginlik yaratabilmek için çeşitli ekonomik politikalar uygulamışlardır. Bu politikalardan biri de Anadolu ekonomisini dış dünyaya açmak ve onunla bütünleştirmektir. Bu, hiç kuşkusuz, zamanına göre son derece ileri bir anlayıştır. Zira günümüzde olduğu gibi Ortaçağ'da da devletlerin ve milletlerin zenginliği ve refahı ancak böyle bir ekonomik politika ile mümkün olabilmektedir. Dış dünyaya kapalı ve dış dünya ile rekabet edemeyen ekonomilerde ve toplumlarda ise, gelişme olmadığı gibi refah ve zenginlik de olmamaktadır. Türkiye Selçuklu hükümdarları, ekonomilerini dış dünyaya açıp onunla bütünleştirebilmek, yani ekonomilerine evrensel bir özellik kazandırmak için şu tedbirleri alıp uygulamışlardır:

a-) Türkiye Selçuklu hükümdarları, kuzey-güney, doğu-batı ülkeleri arasında işleyen transit ticaret yollarına kendi ülkeleri içinde sağlam ve iyi işleyen bir altyapı²⁵ kazandırarak, ticarî faaliyetlerin Anadolu'da toplanmasını ve aracılık etmesini sağlamışlardır.

²⁴ Koca, 2003: 194.

²⁵ Ekonominin altyapısından kastımız "yol, köprü, han, kervansaray, çeşme ve menzilhâne" gibi eserlerdir. Bunlardan özellikle kervansaraylarda yolculara ve tüccarlara verilen hizmetler üç gün meccanen idi.

b-) Türkiye Selçuklu hükümdarları, Anadolu'dan geçen transit ticaret yollarına sadece kuvvetli bir altyapı kazandırmakla kalmamışlar, bu yolları daima açık ve güvenlik altında tutarak, ticaretin engelsiz yürümesini sağlamışlardır. Zira komşu devletle ilişkiler bozulduğu ve bu yollarda güvenlik zâfiyeti ortaya çıktığı zaman ticaret yolları kapanmakta, mal akışı tamamen durmakta ve tüccar büyük zararlara uğramaktaydı. Selçuklu hükümdarları, böyle durumlarda savaş ve seferlerini daima ticaret yollarını açmak için bir vasıta olarak kullanmışlardır²⁶.

c-) Türkiye Selçuklu hükümdarları, Selçuklu ekonomisini dünya ticaretine açabilmek için ticaret yolları üzerinde milletlerarası özellikte pazarlar (*fuar*) kurmuşlardır. Bu pazarlar, iç ticaret için olduğu kadar dış ticaret için de devlete büyük faydalar sağlamıştır. Elbistan yakınlarında Halep-Kayseri ticaret yolu üzerinde kurulan "Yabanlu Pazarı", bunların en ünlüsüydü. Yabanlu Pazarına alış-veriş yapmak için hem memleketin her tarafından hem de komşu ülkelerden mallarıyla birçok tüccar gelmekteydi. Tüccarın buradaki alış-verişleri üç-dört ay sürmekteydi²⁷.

ç-) Türkiye Selçuklu hükümdarları soyuna, inancına ve kültürüne bakmaksızın kervanları soyulan tüccarların zararlarını devlet hazinesinden ödemekteydi. Bu davranış, zamanına göre bir çeşit devlet sigortası olup ekonomik politikada ileri bir anlayışı temsil etmekteydi.

d-) Türkiye Selçuklu hükümdarları, bazı devletler ve topluluklarla ticareti karşılıklı düzenleyen antlaşmalar yaparak, hem Anadolu'da üretilen malların uzak ülkelere ulaşmasını hem de uzak ülkelerde üretilen malların Anadolu'ya getirilmesini kolaylaştırıp teşvik etmişlerdir. Onlar, özellikle Kıbrıs Frankları ve Venediklerle

²⁶ İbnü'l-Esîr, 1987: XII, 242; İbn Bîbî, 1956: 95 vd., 171; 1996: I, 191; Turan, 1971: 286; Koca, 2011: 463.

²⁷ İbn Bibi 1956: 162, 185 vd.; 1996: I, 183, 204; Geniş bilgi için bkz. Sümer, Yabanlu Pazarı, 1985:

yaptıkları ticarî antlaşmalarda bağ, geçiş ve gümrük vergilerini tamamen kaldırmak veya çok düşük oranlara (% 2 veya % 10 gibi) çekmek suretiyle dış ticareti desteklemişler ve teşvik etmişlerdir. Bu destek ve teşvik sayesinde de içeriden dışarıya, dışarıdan da içeriye mal akışı son derece hızlanmış²⁸. Bütün bu tedbirler sonucunda Anadolu ekonomisinde büyük bir gelişme meydana gelmiştir. Medenî ve iktisadî alanlarda görülen bu gelişme de, topluma refah ve zenginlik olarak yansımıştır. Yahudi kökenli büyük Fransız tarihçisi Claude Cahen'in dediği gibi, Anadolu'da yaratılan bu refah ve zenginlik de ne Selçuklulardan önce ne de Selçuklulardan sonra Anadolu tarihinin hiçbir devrinde görülmemiştir.

5-) Türkiye Selçuklu Hükümdarlarının Anadolu'da Türk Siyasî Birliğini Kurma Politikaları ve Faaliyetleri

Anadolu, jeopolitik konumu ve stratejik durumu bakımından sunduğu önemli imkânlar ve avantajlarla tarih boyunca istilâları daima üzerine çekmiş bir ülkedir. Bu ülkenin elde tutulması, korunması ve savunulması, ancak burada siyasî birliğin ve bütünlüğün sağlanmasıyla mümkün olabilmiştir. Zira siyasî ve askerî bakımdan gücü bölünmüş ve parçalanmış bir ülkenin büyük istilâlara karşı koyması ve direnmesi hiç kuşkusuz zor, hatta imkânsız olacaktır. Bu gerçeği çok iyi anlamış ve kavramış olan Türkiye Selçuklu hükümdarları, iç meselelerini hallettikten sonra bütün güçlerini ve enerjilerini Türkiye Selçuklu Devleti hâkimiyeti altında Anadolu'da siyasî birliği ve bütünlüğü kurma politikası üzerinde toplamışlardır. Bunun için onlar, bir taraftan Türk soyundan olan devletleri (*Dânişmendliler, Mengücekler, Saltuklar, Artuklular, Ahlatşahlar gibi*) ortadan kaldırıp topraklarını ilhak ederken, diğer tarafta Türk soyundan olmayan devletleri de (*Kilikya Ermeni Baronluğu, Trabzon Rum Krallığı*) de belirli statülerle kendilerine bağlamışlardır.

²⁸ İbn Bîbî, 56: 96, 99-101, 303, 332, 343; 1996: I, 116, 119-121, 318, 344, 354; Turan, 1971: 285; 1988: 124-128.

Türkiye Selçuklu hükümdarlarının Anadolu'da Türk siyasî birliğini kurma gayelerine ulaşmaları hiç de kolay olmamıştır. Bu hususta Türkiye Selçuklu hükümdarlarının önüne en büyük güçlüğü ve engeli çıkaran siyasî teşekkül, komşu ve kardeş beylik olan Dânişmendliler ile Bizans İmparatorluğu'dur. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, özellikle Dânişmendli beyleri, Selçuklu hükümdarlarının bu politikalarına karşı çok kuvvetli bir direniş göstermişlerdir. Bunun birinci sebebi, her Türk beyinde olduğu gibi Danişmendli beylerinde de egemenlik, bağımsızlık ve özgürlük fikrinin ve duygusunun son derece kuvvetli olmasıdır. İkinci sebebi ise, aynı politikayı ve gayeyi az veya çok Danişmendli beylerinin de taşımış olmalarıdır. Bu sebeplerden dolayı 1116 yılından itibaren Selçuklu beyleri ile Dânişmendli beyleri arasında, Anadolu'da Türk siyasî birliğini kurma politikasında şiddetli bir rekabet ve mücadele yaşanmıştır. Biz, incelememizin bu kısmında, bu iki kardeş devlet arasında meydana gelen bu rekabeti ve mücadeleyi Anadolu'da Türk siyasî birliğini kurma politikası açısından ele alıp değerlendireceğiz.

B-) ANADOLU POLİTİKASININ BELİRLEYİCİ SİYASÎ VE ASKERÎ GÜÇLERİ VE BUNLARIN FAALİYETLERİ

1-) Anadolu Politikasında Hâkim ve Belirleyici Gücün Türkiye Selçuklularından Bizans'a ve Dânişmendlilere Geçişi

XII. yüzyılın başlarında Anadolu politikasının hâkim ve belirleyici siyasî gücünü, Bizans İmparatoru Aleksios ile Türkiye Selçuklu Devletinin ikinci hükümdarı I. Kılıç Arslan temsil etmekteydi. Kılıç Arslan, Haçlı istilâsına ve işgaline karşı mükemmel bir vatan savunmasında bulunarak Anadolu'yu koruyup kurtardıktan sonra dış politikada büyük bir değişiklik yapmıştır. Bu değişikliğin özü şudur: Kılıç Arslan, Türkiye Selçuklu hükümdarlarının Bizans'a

karşı yürütmekte oldukları geleneksel gaza ve fetih politikasını tamamen terk etmiştir. Bu politikanın yerine de Doğu Anadolu ve Anadolu dışında genişleme ve yayılma politikasını koymuştur. Bunlardan birinci politika ne kadar doğru ise ikinci politika da o kadar yanlış idi. Nitekim bu politikanın ne kadar yanlış ve tehlikeli olduğu aradan çok geçmeden anlaşılmıştır.

Sultan I. Kılıç Arslan, Doğu Anadolu'nun önemli şehirlerinden Malatya'yı aldıktan sonra (1105) yönünü ve yüzünü Anadolu'nun içinden dışına çevirerek, Büyük Selçuklu Devletine ait ülkelerde genişleme ve yayılma politikası gütmüştür. Amacı, Büyük Selçuklu tahtını ele geçirmek²⁹, yani Türkiye Selçukluları ile Büyük Selçukluları birleştirmek idi. Bu gaye ile Anadolu'nun dışına çıkarak, Kuzey Irak'taki Musul'u almıştır. Bu yüzden Büyük Selçuklu komutanları ve vassalları ile çatışmıştır. Kılıç Arslan, bu çatışmada hem mücadeleyi hem de hayatını kaybetmiştir (1107). Daha da kötüsü onun bu çatışma sonucunda ordusu dağılmış, teşkilâtı da çökmüştür. Kılıç Arslan'ın oğullarından Şâhinşâh, muhtemelen de Mesud ve Arap tutsak alınıp Büyük Selçuklu Devletinin merkezine sevk edilirken, Tuğrul Arslan adlı en küçük oğlu ise annesi tarafından Malatya'ya kaçırılıp burada sultan ilan edilmiştir. Konya'daki Türkiye Selçuklu tahtı ise üç yıl boş kalmıştır. Türkiye Selçuklu iktidarındaki bu boşluktan yararlanan Bizans imparatoru Aleksios, daha önce belirtildiği gibi Türkleri Anadolu'dan atmak istemişse de, başta Kapadokya emîri Hasan Bey olmak üzere Danişmendli beylerinin etkili müdahalelerinden dolayı bu teşebbüsünden arzu ettiği sonucu alamamıştır.

1110 yılı, Kılıç Arslan'ın tutsak oğulları için kurtuluş yılı olmuştur. Bu tarihte tutsak kardeşlerden Şâhinşâh, Mesud ve Arap, bir fırsatını bularak, kaçıp Konya'ya gelmişler³⁰, babalarının mül-

²⁹ İbnü'l-Esîr, 1987: X, 345; Köymen, 1989: 111 vd.

³⁰ Bu hususta farklı görüşler için bkz. Cahen, 2002: 19.

küne ve teşkilâtına sahip çıkmışlardır. Bunlardan Şâhinşah kendisini sultan ilan etmiştir³¹. Fakat kısa bir süre sonra Şâhinşâh ile kardeşlerinin arası iktidar meselesi yüzünden bozulmuştur. Şâhinşah, kardeşlerini iktidarı önünde tehlike olarak gördüğü için her ikisini de tutuklatıp hapse koymuştur. Şehzadelerin hapis hayatı çok uzun sürmemiş, bir süre sonra her iki şehzade de bir yolunu bulup kapıldığı yerden kaçmıştır. Bunlardan Mesud, Dânişmendlilerin yanına sığınıp Emîr Gazi'nin kızı ile evlenirken, Arap da Selçuklara ait Ankara'ya gelip yerleşmiştir. Böylece Türkiye Selçuklu Devleti ve iktidarı Konya, Malatya ve Ankara olmak üzere Kılıç Arslan'ın oğulları arasında üç şubeye bölünmüştür³².

Bu durumda Şahinşah'ın önünde bulunan en önemli mesele, hiç kuşkusuz kardeşlerinin Malatya ve Ankara'daki hâkimiyetlerine birer birer son verip Selçuklu ülkesini bir merkez etrafında birleştirmek idi. Fakat Şahinşah'ın, bunu yapmaya gücü yetmediği gibi Konya'daki iktidarını korumaya da gücü yetmemiştir. Buradaki iktidarını da 1116 yılında Emîr Gazi'ye sığınmış olan kardeşi Mesud'a kaptırmıştır. Böylece Türkiye Selçuklu tarihinde bir dönem kapanmış, yeni bir dönem açılmıştır.

2-) Anadolu'da Türk Siyasî Birliğini Kurma Politikasında Temelin Atılması

Sultan I. Mesud'un iktidarı 39 yıl (1116-1155) sürmüştür. Mesud'un hükümdarlık yıllarını Anadolu politikasındaki rolü açısından değerlendirecek olursak, onun saltanatını 3 döneme ayırmak mümkündür:

- Sultan Mesud'un Danişmendli Emîr Gazi'nin desteğinde ve himayesinde faaliyet gösterdiği dönem (1116-1134).

³¹ Şahinşah, 1110 tarihinde 14 yaşında idi. Bu, iktidarın gerektirdiği sorumluluğu yerine getirebilecek bir yaş değildi. Buna rağmen o, kısa saltanat döneminde (1110-1116) Bizans'a karşı başarılı bir vatan savunması faaliyeti yürütmüştür.

³² Ebû'l-Ferec, 1950: II, 349; Müneccimbaşı, 2001: II, 11, 16.

- Sultan Mesud'un Dânişmendli Melik Muhammed ile eşit ve müttefik hükümdar olarak faaliyette bulunduğu dönem (1134-1143).
- Sultan Mesud'un Anadolu politikasında hâkim ve belirleyici hükümdar olarak faaliyet gösterdiği dönem (1143-1155)³³.

Şimdi, bu üç dönemin karakteristik özelliklerini ayrı ayrı belirtmeye çalışalım:

a-) Birinci Dönem: Bu dönemde Anadolu politikasında hâkim ve belirleyici iki hükümdar bulunmaktadır. Bunlardan biri Dânişmendli hükümdarı Emîr Gazi, diğeri Bizans İmparatoru Ioannes'dir.

Mesud, aynı zamanda kayınpederi olan Danişmendli hükümdarı Emîr Gazi'nin fiili desteği ile kardeşi Şâhinşâh'ı bertaraf edip Konya'daki Selçuklu tahtını ele geçirmiştir. Fakat o, kardeşlerinden Tuğrul Arslan'ın Malatya'daki, Arab'ın Ankara'daki hâkimiyetine dokunamamıştır. Esasen onun, bu sırada kardeşlerinin hâkimiyetine son verip Selçuklu ülkesini kendi hâkimiyeti altında birleştirebilecek bir gücü bulunmuyordu. Dolayısıyla Şâhinşâh zamanındaki devletin ve saltanatın bölünmüş hâli, Sultan Mesud'un ilk yıllarında da devam etmiştir³⁴. Sultan Mesud ve kardeşleri, bu dönemde hem Bizans karşısında hem de Dânişmendliler karşısında çok miktarda toprak kaybetmiştir. Bu kayıpları şu şekilde belirtmek mümkündür: Sultan Mesud, 1119 yılında Denizli'yi, 1121 yılında da Uluborlu'yu Bizans İmparatoru Ioannes'e kaptırarak, Batı Anadolu'dan tamamen atılmıştır³⁵.

Sultan Mesud'un Dânişmendliler karşısındaki toprak kaybı ise daha büyük olmuştur: Dânişmendlilerin büyük hükümdarı Emîr

³³ Turan, 1971: 178.

³⁴ Koca, 2003: 109.

³⁵ Geniş bilgi için bkz. Koca, 2003: 119111.

Gazi, Kapadokya'yı Şâhinşâh'dan; Malatya'yı Tuğrul Arslan'dan; Ankara, Çankırı ve Kastamonu'yu da Melik Arap'tan alarak (1124-1127), topraklarını Fırat havzasından Sakarya havzasına kadar genişletmiştir³⁶. Sultan Mesud'un hâkimiyet sahası ise, Konya ve çevresinden ibaret kalmıştır. Bu duruma bakılırsa, Emîr Gazi, Anadolu'da Türk siyasî birliğini Dânişmendlilerin hâkimiyeti altında kurabilecek bir hükümdar olarak gözükmektedir. Emîr Gazi'nin bu başarısı karşısında Sultan Mesud'un en önemli avantajı ise, iktidarı için büyük bir tehlike olarak gördüğü kardeşlerinden tamamen kurtulmuş olmasıdır.

b-) İkinci Dönem: Görüldüğü gibi Sultan Mesud, himaye döneminde, Emîr Gazi'nin desteğini ve himayesini ustalıkla kullanarak, kardeşlerinin muhalefetinden kolayca kurtulduğu gibi bu arada kendisini de dış yardıma ihtiyaç duymayacak kadar kuvvetlendirmiştir. Zira onun, bu ikinci dönemde Dânişmendlilerin vesayetine ihtiyacı kalmamıştır. Sultan Mesud, bu dönemde kendi çıkarlarına uygun ve daha bağımsız bir dış politika izlemeye başlamıştır. Artık o, bu dönemde, Emîr Gazi'nin yerini almış olan oğlu Melik Muhammed Gazi ile eşit ve müttefik hükümdar durumundadır. Özellikle Bizans'a karşı bütün faaliyetlerinde hep onunla birlikte hareket etmiştir.

Selçuklu-Dânişmendli ittifakı ve işbirliği, Melik Muhammed Gazi'nin ölümüne kadar devam etmiştir. Bu ittifak ve işbirliği iki taraf için de son derece faydalı olmuştur. Özellikle İmparator İoannes'in Karadeniz bölgesindeki yapmış olduğu istilâ hareketi, bu ittifak sayesinde Niksar kalesi önlerinde durdurulmuş ve geri püskürtülmüştür (1139)³⁷.

c-) Üçüncü Dönem: Dânişmendlilerin gücünü bütün hükümdarlığı boyunca korumuş ve etkili bir şekilde kullanmış olan Melik

³⁶ Geniş bilgi için bkz. Koca, 2003: 111-114.

³⁷ Koca, 2003: 119-121

Muhammed Gazi, 1143 yılında vefat etmiştir. Bu zamansız ölüm, iç politikayı son derece olumsuz etkilemiştir. Zira Melik Muhammed Gazi'nin oğulları ve kardeşleri arasında hemen hükümdarlık ve hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Bu mücadele sonucunda da Dânişmendliler Devleti parçalanarak, Sivas, Kayseri ve Malatya olmak üzere üç şubeye ayrılmıştır. Bunlardan Melik Yağıbasan Sivas ve çevresine, Melik Aynu'd-devle Malatya ve çevresine, Zunnûn da Kayseri ve çevresine hâkim olmuştur³⁸. Böylece Danişmendli beyleri, Anadolu'da Türk siyasî birliğini kurmak şöyle dursun kendi birliklerini bile koruyamamışlardır. Artık bundan böyle Anadolu'da Türk siyasî birliğini kurma politikasının tek bir temsilcisi olacaktır ki, o da Türkiye Selçuklu hükümdarlarıdır.

Sultan I. Mesud, Dânişmendli Devletinin parçalanarak kuvvet kaybetmesini kendi lehine değerlendirerek, derhal harekete geçmiştir; 1143 yılında Zunnûn'un başında bulunduğu Kayseri şubesini, 1152 yılında da Yağıbasan'ın ve Zülkarneyn'in başında bulunduğu Sivas ve Malatya şubelerini birer birer kendisine bağlayarak, Türkiye Selçuklu Devletinin hâkimiyeti altında Anadolu'da Türk siyasî birliğini kurma politikasının temelini atmıştır³⁹. O, bununla da kalmamış, Dânişmendli beyleri ile kurduğu akrabalık ve dostluk ilişkileriyle bu temeli daha da sağlamlaştırıp kuvvetlendirmiştir. Sultan Mesud, bu dönemde sadece Dânişmendli beyleri karşısında değil; Bizans, Haçlılar ve Ermeniler karşısında da önemli başarılar elde ederek, bütünüyle Anadolu politikasında hâkim ve belirleyici hükümdar olarak başlıca rol oynamıştır⁴⁰.

3-) Anadolu'da Türk Siyasî Birliğini Kurma Politikasında İlk Büyük Başarının Elde Edilmesi

³⁸ Zunnûn, Melik Muhammed Gazi'nin oğlu, Yağıbasan ve Aynu'd-devle ise aynı hükümdarın kardeşleridir.

³⁹ Ebû'l-Ferec Tarihi, 1950: 390; Michel le Syrien, 1905 II, 304 vd., 310

⁴⁰ Koca, 2003: 137, 139 vdd., 143 vd.

1155 yılında ölen Sultan I. Mesud'un yerini oğlu II. Kılıç Arslan almıştır. Sultan II. Kılıç Arslan, babasının vassal Dânişmendli beyleri ile olan iyi ilişkilerini sürdürememiştir. Daha açık ve kesin bir ifade ile söylemek gerekirse, Sultan II. Kılıç Arslan, babasının Dânişmendli beyleriyle olan dostluk ve işbirliği politikasını âdeta rekabete ve düşmanlığa çevirmiştir. Üstelik o, babasının Dânişmendli beyleri üzerinde elde etmiş olduğu metbu hükümdarlık hakkını da tamamen kaybetmiştir. Böylece Sultan II. Kılıç Arslan, saltanatının ilk yıllarında Anadolu politikasında tam bir siyasî yalnızlık içine düşmüştür.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın içine düştüğü bu hatalı politikadan en çok yararlanan Bizans İmparatoru Manuel olmuştur. İmparator Manuel, düşmanının karşısına bu defa ordularını değil, aynı soydan rakip çıkarma şeklinde olan Bizans'ın klasik dış politikasını harekete geçirmiştir⁴¹. Amacı, Kılıç Arslan'ın rakip ve düşmanlarını bir ittifak koalisyonu içinde toplayıp onu bu koalisyon sarmalı içine alarak ezmek veya Anadolu'dan atmaktır. Bizans İmparatoru Manuel, bu gaye ile Halep hükümdarı Nureddin Mahmud'u, Dânişmendlilerin Sivas şubesinin başında bulunan Yağlıbasan'ı, Kayseri şubesinin başında bulunan Zunnûn'u, Malatya şubesinin başında bulunan Zülkarneyn'i, Türkiye Selçuklu Devletinin Ankara ve Çankırı Meliki Şâhinşâh'ı Sultan II. Kılıç Arslan'a karşı bir ittifak koalisyonu içinde toplamıştır (1159)⁴². Böylece İmparator Manuel, Türk beyleri arasındaki rekabeti ve düşmanlığı kendi lehine değerlendirmek suretiyle askerî güç ile elde edemediği başarıyı siyaset yo-

⁴¹ Bizans'ın klasik dış politikasının esasları şu idi: Bizans, bazen düşmanının karşısına bir rakip çıkararak bunları birbirine kırdırıyordu. Bazen de düşmanlarından en zayıfını tutarak güçlünün gücünü kırıyordu. Böylece o, kuvvetler dengesini daima kendi elinde tutuyordu. Bu politikayı Bizans İmparatorlarından Aleksios (1080-1116), Peçeneklere, Kumanlara, Çağa Beye, Sultan I. Kılıç Arslan'a karşı ustalikle uygulamıştır. O, Peçeneklerin karşısına Kumanları, Çağa Beyin karşısına da Kılıç Arslan'ı çıkararak, bunları birbirine kırdırıştır. Aleksios'un torunu İmparator Manuel de bu politikayı Anadolu'da Sultan II. Kılıç Arslan'a karşı uygulamıştır (1162).

⁴² Turan,1971: 201; Koca, 2003: 164.

luyla elde ederek, Kılıç Arslan'ı tam bir ittifak sarmalı içine düşürmüştür.

Bundan sonra İmparator Manuel'in siyaset planı işlemeye başlamıştır. Kılıç Arslan bir anda birkaç cepheden müttefik güçlerin saldırısına uğramıştır. Tıpkı dedesi I. Kılıç Arslan gibi o da kuvvetli bir vatan savunması yaptıysa da, karşı konulması çok zor büyük bir güç karşısında olduğunu anlamış; Anadolu siyasetinde geri adımlar atmak durumunda kalarak hem İmparator Manuel'den hem Yağlıbasan'dan barış isteğinde bulunmuştur. Barış karşılığında da her iki hükümdara verilebilecek en ağır tavizleri vermiştir⁴³. Daha da kötüsü, bizzat İstanbul'a gidip imparatorun önünde boyun eğmiştir. İmparator, böylece Kılıç Arslan'ı maddeten ve manen ezdikten sonra onun barış isteğini kabul etmiştir.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın geçirmiş olduğu bu büyük tehlike ona şu gerçeği öğretmiştir: Anadolu, ancak siyasî birliği sağlandığı ölçüde güvenlik ve emniyet içinde olabilir. Aksi takdirde savunulması ve korunması mümkün olmayabilir. Sultan II. Kılıç Arslan bu durumu bizzat yaşamış ve görmüştür.

Sultan II. Kılıç Arslan, Bizans imparatoru ile yapmış olduğu ağır tavizli anlaşma ile arkasını emniyet altına aldıktan sonra yönünü ve yüzünü Dânişmendli meliklerine çevirmiştir. Amacı, Dânişmendli melikleri ile tam bir hesaplaşmaya girip onları cezalandırmak değildi; Anadolu'da Türk siyasî birliğinin önünde en büyük engel olan Dânişmendli beyliklerini ortadan kaldırmak, topraklarını ilhak etmek ve Türkiye Selçuklu hâkimiyeti altında Türk siyasî bir-

⁴³ Kılıç Arslan ile İmparator arasında yapılan antlaşmada şu hükümler yer alıyordu:

- Kılıç Arslan, İmparatorun dostuna dostça, düşmanına da düşmanca davranacaktır.
- İmparatorun düşmanları ile hiçbir şekilde antlaşma yapamayacaktır
- Bizans'ın bütün savaşlarında ordusu ile İmparatorun yanında yer alacaktır.
- Bizans'tan aldığı şehirleri ve yerleri geri verecekti.
- Türkmenlerin Bizans topraklarına olan akınlarını önleyecekti (Kinnamos, 2001: 151; Niketas, 1995: 83).

liğini kurmaktı. Fakat onun bu politikayı ve faaliyeti yürütmesi hiç de kolay olmamıştır. Önüne önce İmparator Manuel, sonra da Nu-reddîn Mahmûd çıkmıştır. Sultan II. Kılıç Arslan, sabırla, kararlılıkla ve yılmadan yürütmüş olduğu bir mücadele sonucunda her iki en-geli de aşır 1169 yılında Dânişmendlilerin Kayseri şubesini, 1175 yılında Sivas şubesini, 1178 yılında da Malatya şubesini ortadan kaldırarak topraklarını ilhak etmiştir.

Dânişmendli topraklarının Selçuklu Devletine ilhaki, Türkiye Selçuklu hükümdarlarının Anadolu'da Türk siyasî birliğini kurma plânlarına kuvvetli bir temel oluşturmuştur. Bu suretle, Türkiye Selçuklu Devletinin hem toprakları iki katına çıkmış hem de siyasî ve askerî gücü iki kat artmıştır. Ayrıca iktisâdî ve malî kaynakları da son derece genişlemiştir. Daha da önemlisi, Anadolu'daki Türk varlığının geleceği emniyet altına girmeye başlamıştır. Çünkü istilâlara açık bir ülke olan Anadolu'da Türk varlığının geleceği, büyük ölçüde buradaki siyasî birliğin sağlanmasına ve devamına bağlı idi. Ancak, siyasî birliğin ve bütünlüğün sağlanması ve devamı hâlinde, Anadolu'daki Türk varlığı emniyette olabilirdi.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın tarihte oynadığı rol bununla sınırlı kalmamıştır. O, Miryokefalon Zaferi ile Bizans'ın Batı Anadolu'daki güçlü durumuna son vermiş, sınırlarda toplanmış olan kalabalık Türkmen kütlelerinin önünü açmıştır. Böylece, Bizans ordusunun tehdidinden ve tehlikesinden kendilerini kurtarmış olan Türkmen kütleleri, sahillere doğru yayılmaya başlamışlardır. Daha önemlisi, Miryokefalon Zaferinden sonra Anadolu'nun fethi ve Türkleşme hareketi son derece hızlanmıştır. Bu suretle, Batı Anadolu'nun ve sahillerin fethini ve Türkleştirmesini tamamlayacak olan Anadolu Türk Beyliklerinin de temeli atılmıştır⁴⁴.

⁴⁴ Koca, 2003: 196.

4-) Anadolu'da Türk Siyasî Birliğinin Tamamlanması

Yukarıda görüldüğü gibi, Anadolu'da Türk siyasî birliğini kurma politikasında temeli, Sultan I. Mesud atmıştır. Oğlu Sultan II. Kılıç Arslan da Dânişmendli Beyliklerini ortadan kaldırmak ve topraklarını ilhak etmek suretiyle bu politikada ilk büyük ve önemli başarıyı elde etmiştir. Kılıç Arslan'ın oğlu II. Süleyman Şah ise, 1202 yılında Erzurum Saltuklu Beyliğine son vererek, babasının faaliyetine devam etmiştir. Anadolu'da Türk siyasî birliğinin sağlandığı ölçüde Türkiye Selçuklu Devletinin emniyetinin artacağını ve savunmasının kolaylaşacağını çok iyi kavramış olan Sultan I. Alâeddin Keykubâd da, 1228 yılında Mengücek Beyliğini, 1230 yılında Erzurum Selçuklu Kolunu, 1234 yılında da Artuklular'ın Harput kolunu ortadan kaldırmak ve topraklarını ilhak etmek suretiyle, dedesi II. Kılıç Arslan'ın başlatmış olduğu faaliyeti, Batı Anadolu dışında büyük ölçüde tamamlamıştır⁴⁵.

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında büyük ölçüde sağlanmış olan Anadolu'nun siyasî birliği, Köseadağ bozgunundan sonra (1243) tekrar bozulmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti de bir daha kurtulmamak üzere Moğol hâkimiyeti altına girmiştir. Bundan sonra Türkiye Selçuklu Devleti yavaş yavaş çökerken Uçlardan yeni bir hayat fişkirmaya başlamıştır. Moğol hâkimiyetine karşı Türkiye Selçuklu Devletinin Kuzey, Güney ve Batı Uçlarında 20 civarında Türk Beyliği birden ortaya çıkmıştır. Anadolu Türk Beyliklerinin ortaya çıkışı, siyasî bakımdan Türklüğün ne kadar aleyhine olduysa, kültürel bakımdan da o kadar lehine olmuştur. Zira Türkiye Selçukluları zamanında Ege, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde alınamamış olan yerler, özellikle Batı, Kuzey ve Güney Uçlarında teşekkül eden Türk Beylikleri tarafından alınarak, Anadolu'nun fethi, Türkleştirilmesi, iskân ve imarı büyük ölçüde tamamlanmıştır. Böylece Selçuklular ile başlayan Anadolu'yu Türkleştirme ve Türk vatani hâline getirme faaliyeti, son derece hızlanmış ve sonunda gerçek hedefine ulaşmıştır. Anadolu Türk Beylerinin faaliyetleri bununla da sınırlı kalmamıştır. Onlar, özellikle izledikleri bilinçli kültür poli-

⁴⁵ Koca, 2011: 229.

tikalariyla yeni vatan Anadolu'da Türklüğe ve Türk kültürüne dönüş hareketi başlatarak, Türkçenin bu ülkede yerleşmesinde ve kökleşmesinde, Türk millî ruhunun uyanmasında ve gelişmesinde, Türk manevî ruhunun zenginleşmesinde ve yükselmesinde başlıca rol oynamışlardır.

Anadolu'nun Batı, Kuzey ve Güney Uçlarında kurulan Türk Beyliklerinin bu bölgelerin Türkleştirilmesinde oynadıkları rolün bir benzerini, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkleri de Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgelerinde oynayarak, Anadolu'yu tam bir Türk vatani hâline getirmişlerdir. Fakat Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Devletin merkezini Diyarbakır'dan Tebriz'e alması ve İran'da mezhep ideolojisine dayanan Safevî Devletinin kurulması, Türklüğün aleyhine olmuştur. Zira Anadolu'da meydana gelen her olay, bu ülkeden İran'a akan bir Türkmen göçüne sebep olmuştur. Bu göç Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'nun etnik yapısını değiştirmediyse de bu bölgelerdeki Türk varlığını hissedilir derecede zayıflatmıştır.

Türkiye Selçuklu Devletinin son zamanlarında Anadolu'nun siyasî bakımdan parçalanmış olması, istilâlara açık bir ülke olan Anadolu için son derece tehlikeli bir durum yaratmıştır. Üstelik ülkenin bu hâliyle korunması ve savunulması da bir hayli zorlaşmıştır. Hâlbuki Türk siyasî varlığının devamı, ancak Anadolu'da siyasî birliğin ve bütünlüğün sağlanması ile mümkün olabilmekteydi. Anadolu'nun Batı Ucunda beyliklerini gaza teşkilâtı şeklinde kurmuş olan Osmanlı Beyleri, bu tehlikeyi anlamakta ve kavramakta geç kalmamışlardır. Onlar, işin başından itibaren bütün güç ve enerjilerini, Anadolu Türk Beyliklerini kendi hâkimiyetleri altında birleştirmek, yani Anadolu'da Türk siyasî bütünlüğü sağlamak gayesi üzerinde toplamışlardır. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Anadolu'da Türk birliğini kurmak ve siyasî bütünlüğü sağlamak, daima Osmanlı hükümdarlarının siyasî hedeflerinin ve faaliyetlerinin başında gelmiştir⁴⁶.

⁴⁶ Koca, 2013: 276.

Anadolu'da Türk birliğini kurmak ve siyasî bütünlüğü sağlamaktan güdülen bir diğer amaç ise, Osmanlı hükümdarlarının dünya hâkimiyeti plânlarına Anadolu'yu kuvvetli ve sağlam bir temel yapma düşüncesi idi. İşte bu düşüncelerle, Osmanlı hükümdarlarından Orhan Bey'in Karasi Beyliğini ortadan kaldırmasıyla başlayan Anadolu'da Osmanlı hâkimiyeti altında Türk birliğini kurma veya Anadolu'nun siyasî bütünlüğünü sağlama faaliyeti (1345), Sultan I. Murad ve Yıldırım Bayezid zamanında devam etmiştir. Özellikle Yıldırım Bayezid bu faaliyeti gerçek hedefine ulaştırmak üzere idi. Fakat Yıldırım Bayezid'in Ankara savaşında yenilmesi ve Timur'a tutsak düşmesi, bu faaliyeti, başladığı noktaya döndürmüştür⁴⁷.

Ankara Savaşının Anadolu Türk Beylikleri bakımından siyasî sonucu da şu olmuştur: Yıldırım Bayezid'in ortadan kaldırarak, Osmanlı Devletine katmış olduğu bütün beylikler, Timur'a bağlı olarak yeniden kurulmuştur. Fakat bu durum, Osmanlıların aleyhine olan tarihin akışını pek fazla değiştirmemiştir. Mehmed Çelebi zamanında tekrar başlayan Anadolu'da siyasî bütünlüğü kurma faaliyeti, II. Murad devrinde devam ederek, özellikle Fatih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim zamanında büyük ölçüde tamamlanmıştır. Bu faaliyet, I. Ahmed zamanında son Ramazanoğulları mülkünün Osmanlı Devletine ilhaki ile gerçek hedefine ulaştırılmıştır (1608). Böylece, Anadolu Beylikleri de, tarihî görevlerini tamamlamış olarak, sessiz ve sedasız tarih sahnesinden çekilip gitmişlerdir⁴⁸.

KAYNAKLAR

ANNA KOMMENA, (1996), *Alexiad*, çevr. B. Umar, İstanbul.

CAHEN, Claude, (2002), *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çevr. E. Üyepazarcı, İstanbul.

⁴⁷ Koca, 2013: 277.

⁴⁸ Koca, 2013: 277.

- DANIŞMEND, İsmail Hami, (1966), *Türklük Meseleleri*, İstanbul.
- EBÛ'L-FEREC, (1950), *Ebû'l-Ferec Tarihi, II*, Ankara.
- İBN-İ BÎBÎ, (1956, 1996), *El-Evâmîrû'l Âla'yye, fi'l Umuri'l-Âla'yye*, Ankara.
- İBNÜ'L-ESÎR, (1987), *El-Kâmil fi't Tarih, X*, İstanbul.
- KİNNAMOS IONNES, (2001), *Historia*, Haz. I. Demirkent, Ankara.
- KOCA, Salim, (2013), *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Ankara.
- KOCA, Salim (2011), *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara.
- KOCA, Salim, (1995), "Türkiye Selçuklu Sultanı İâ. İzzeddin Keykâvus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri", *Belleten*, LIX, 224, 55-74.
- KOCA, Salim, (2003), *Türkiye Selçukluları Tarihi* (Malazgirt'ten Miryokefalon'a), I, Çorum.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, (1989), *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara.
- MÎCHEL LE SYRIEN, (1905), *Cronique de Michel le Syrien, III*, Fr. Çvr. J.B. Chabot, Paris.
- MÜNECCİMBAŞI, (2001), *Câmiü'd-Düvel, II*, çvr. A. Öngül, İzmir.
- NİKETAS KHONIATES, (1995), *Historia*, çvr. F. Işıltan, Ankara.
- REŞİDEDDİN FAZLULLAH, (1960, 2010), *Câmiü't-Tevârîh, II*, yay. A. Ateş, Ankara.
- SÜMER, Faruk (1995), *Yabanlu Pazarı*, Ankara.
- SÜMER, F.-SEVİM, A., (1971), *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Ankara.
- TEVHİD, AHMED, ((1341), *Antalya Surları Kitâbeleri, T.O.E.M*, 86, 169.
- TURAN, Osman (1980), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul.
- TURAN, Osman, (1971), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.
- URFALI MATEOS, (1987), *Urfalı Mateos Vekayı-nâmesi*, çvr. H.D. Andreasyan, Ankara.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Ş, (1949), "Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihî Eserler", *TTAED*, V, 122-124.